

Althusser'in Felsefesinin Temel Kavramları

H. Haluk Erdem*

“Kesin olarak belirtmek için, Marx'ın bilimsel bilgi için yeni bir 'kita', *tarih* kitabı 'açtığını' söyleyebilirim- tıpkı Thales'in bilimsel bilgi için matematik 'kitabını' açması gibi, tıpkı Galileo'nun bilimsel bilgi için fiziksel doğa 'kitabını' açması gibi.”

(Althusser, 2002:311)

Özet

Althusser'e göre bilim, bilgi üretir. Onun önermeleri doğru ya da yanlıştır. Buna karşın, felsefe hiçbir bilgi ortaya koymaz, yalnızca Tezler üretir. Althusser'in ideoloji kuramı bir devlet kuramıdır. İdeolojinin onda bir tarihi yoktur. Onun yeri insanda değil, Althusser'in “devletin ideolojik aygıtları” olarak adlandırdığı gerçek kurumlardadır. Althusser'in bu kurumları, okul, hukuk sistemi, partiler olarak adlandırmaktadır. Althusser için ideoloji, temel bir kavramdır.

Anahtar Sözcükler: Althusser, Kapital'i Okumak, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Sınıf Mücadelesi, Öznesiz ve Ereksiz Süreç, Üretim İlişkileri.

Zusammenfassung

Die Grundbegriffe Der Philosophie Von Louis Althusser

Wissenschaft produziert nach Althusser Erkenntnisse. Ihre Sätze sind wahr oder falsch. Die Philosophie dagegen produziert keine Erkenntnisse, sondern formuliert Thesen. Althusser's Ideologietheorie ist eine Theorie des Staates. Die Ideologie ist bei ihm geschichtslos. Ihr Platz ist nicht in den Köpfen von Menschen, sondern in konkreten Institutionen, die Althusser “Ideologische Staatsapparate” nennt. Zu diesen zählt er die Schule, das Justizsystem, Parteien usw. Für Althusser nimmt Ideologie einen zentralen Stellenwert ein.

Schlüssel Wörter: Althusser, Das Kapital lesen, Ideologie und ideologische Staatsapparate, Klassenkampf, Prozess ohne Subjekt und ohne Ziel, Produktionsverhältnisse.

* Arař. Gör. H. Haluk ERDEM, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı.

Giriş

Marx felsefesinin 20 yüzyıldaki en önemli isimlerinden birisi Louis Althusser'dir. Althusser'in felsefe tarihinin özgün kavramlarından olan "Kapital'i Okumak", "epistemolojik kopuş", "devletin ideolojik aygıtları" ve "öznesiz ve ereksiz süreç"i, Marx felsefesine yaptığı katkının ürünleridir. Althusser felsefesinin temel kavramlarına geçmeden önce onun kısaca yaşam öyküsüne ve felsefeden ne anladığına dair birkaç şey söyleyelim.

Louis Althusser, 16 Ekim 1918'de Birmandreis'te (Cezayir) doğdu. 1939'da, Ecole Normale Supérieure giriş sınavı kazanır ve 1945'de Gaston Bachelard'ın yönetiminde "Hegel felsefesinde içerik kavramı" adlı bitirme teziyle mezuniyet diplomasını alır ve doçentlik sınavını verir. 1948 yılında Fransız Komünist Partisi'ne girer. 1965 yılında **Kapital'i Okumak** yayımlanır. 1969 **Lenin ve Felsefe**, 1970'de **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, 1973'de **John Lewis'e Cevap**, 1974'de **Özeleştirici Öğeleri** yayımlanır. Mayıs 1980'de bir ameliyat sonrası bir depresyon geçirir. 16 Kasım 1980'de Helene Althusser evinde kocası tarafından boğulmuş olarak bulunur. 22 Ekim 1990'da kalp krizinden ölür. (Balibar, 1991:135-146)

Althusser, felsefeden ne anlamaktadır? Felsefenin bilimle olan ilişkisini nasıl görmektedir? Bu konuda, 1967 yılında verdiği dersler, açıklayıcı niteliktedir. Ona göre, felsefe bilgi üretmez, "tezler" öne sürer. Tezler ise, bilimsel ve siyasal pratiğin sorunlarının *doğru* biçimde konulmasının yolunu açmaktadır. Felsefi önermeleri birer tez olarak gören Althusser, her felsefi tezin doğru ya da doğru-değil olduğunu ileri sürer. Felsefi önermeler sonucunda, "eleştirel ayrımlar" oluşmaktadır. Bütün felsefe tarihi, hakikat ile hatayı, bilimle kanıyı, akılla anlığı, ayırt etmekle geçmiştir. (Althusser, 2003:15) Althusser, felsefenin, önermelerinin doğası gereği bilimlerden farklı olduğunu savunur. Felsefenin nesnesi, bilimin nesnesinden farklıdır. "Filozofun nesnesi bütündür, filozof bütünsellik uzmanıdır." (Althusser, 2003:24)

1. Kapital'i Okumak

"**Kapitali Okumak**" Althusser'in Balibar ile birlikte yazdığı 1965'de Ecole Normale Supérieure'da Marx'ın **Kapital** adlı yapıtı üzerine verdikleri seminerlerden oluşan yapıtının adıdır.

Althusser bu yapıtında Marx'ın Kapital'ini ekonomistlerin, tarihçilerin, mantıkçıların okudukları gibi değil felsefeciler gibi okunması gerektiğini yazar. "**Kapital**'i ekonomistlerin okuyacağı gibi okumak onun çözümleme ve çizelgelerinin ekonomik içeriği ve değeri sorusunu ortaya atarak, dolayısıyla, onun söylemini kendisi dışında tanımlanmış olan bir nesneyle, bu nesnenin kendisini sorgulamaksızın, karşılaştırarak, onu okumak demektir. **Kapital**'i tarihçiler gibi okumak, onun tarihsel çözümlemeleri ile kendisi dışında çoktan tanımlanmış olan bir tarihsel nesne arasındaki ilişki sorusunu, bu nesnenin kendisini sorgulamaksızın, sorarak, onu okumak demektir. Kapital'i mantıkçılar gibi okumak ona, bu söylemin yöntemlerinin ilişkili olduğu nesneyi yine hiç sorgulamaksızın, soyut olarak, kendi serimleme ve tanıtlama yöntemleri sorusunu sormak demektir. **Kapital**'i felsefeciler gibi okumak ise, kesinlikle, özgül bir söylemin özgül nesnesini ve bu söylem ile onun nesnesi arasındaki özgül ilişkililiği sormaktır." (Althusser, 1995:31)

Althusser, Marx felsefesini kendi özgüllüğü içinde kavramak gerektiği düşüncesindedir. Althusser, Marksist kuramın temel konseptleri olan üretim, bir üretim tarzının yapısı ve tarihi değerlendirebilmek için Marx'ın içinde ekonomik üretimin genel koşullarını düşündüğü konseptlere ve Marksist düşüncenin kendi tarih kuramını düşünmenin gerektiğini vurgular. (1995:69)

Marx Kapital'de "bir tarihin üretiminin sonucunu bir toplum olarak var eden düzene"ki incelemiştir. Althusser, Kapital'in nesnesini ve onun doğasını araştırır. "Kapital'den elde ettiğimiz nesnenin doğası, kesin konuşulursa nedir? İktisat mı, yoksa Tarih mi? Ve bu soruyu özgülleştirirsek, Kapital'in nesnesi İktisat ise, konsepti bakımından bu nesneyi Klasik İktisat'ın nesnesinden ayırt eden, kesin olarak nedir? Kapital'in nesnesi Tarih ise, bu tarih nedir?İktisat Tarih içinde nasıl bir yere iyedir?" (1995:105) Althusser, bu soruların cevaplarının Kapital'in metninde içerilen ekonomik ve siyasal çözümlerinin temeliyle ilgisinde verilebileceğini bu yüzden de Kapital'in nesnesi sorusunun yalnızca felsefi bir soru olmadığını düşünür. (1995:109)

Althusser "Kapital'in nesnesi nedir" sorusunun ilke olarak Smith'de ve özellikle Ricardo'da verildiğini, Politik Ekonomi'nin büyük kuramsal ağıının birkaç yanlış iplik ve birkaç kopuklukla birlikte zaten hazır beklediğini, Marx'ın iplikleri düğümleyip örgüyü düzelttiğini ve birkaç düğüm daha attığını belirtir ve Marx'ın nesnesinin Ricardo'nun nesnesinden öte bir şey olmadığını düşünür. Ancak klasik ekonomistlerin kendi nesnelere uyguladıkları yöntem salt "metafizik" ama Marx'ın yöntemi ise "diyalektik"tir. (1995:120-121)

Marx'ın Klasik Ekonomistlerden farklı olarak başka bir yanı, klasik ekonomistlerin kapitalist üretim koşullarını tarihsel ve geçişsel olduklarını görmeksizin tüm üretimin öncesiz-sonrasız koşulları yapmış olmalarıdır. (1995:130)

Althusser yapıtında Marx'ın bizlere kendi gerçek buluşunu anlattığı metinlere yer verir. Ona göre bu buluşlar değer ile artı değerdir. Marx klasik ekonomistlerden epistemolojik "kopuş"u "artı değer" ile ileri sürmüştür. Artı değer Marx'tan önce üretilmişti. Ancak Marx emeğin değer üretme özelliğini çözümledi ve değer üreten emeğin ne olduğunu ve onun bunu niçin ve nasıl yaptığını değerlendiren ilk kişiydi. (1995:206-207) "Tıpkı, Lavoisier'in Priestley ve Scheele ile ilişkisinde olduğu gibi, Marx'ın Smith ve Ricardo ile ilişkisinde de tam olarak aynı şey geçerlidir: öncellerinin salt *üretmiş* olduğu artı değeri hakikatte o *bulmuştur*."(1995:209) Althusser Marx'ın bulduklarının kendisinden öncekilerle bir "kopuş" olduğunu düşünmektedir. "Marx'la birlikte, yalnızca tarih bilimi tarihinde değil, ama felsefe tarihinde de, kesin olarak da *Kuramsal*'ın tarihinde, birincil önem taşıyan bir tarihsel kopuş yöresindeyiz; bu kopuş (ki bu bizlere, bilim tarihinde dönemselleştirme sorununu çözmeye olanağı vermektedir) kuramsal bir olayla, Marx'ın getirdiği sorunsalın tarih biliminde ve felsefede oluşturduğu devrimle bağdaşmaktadır." (1995:211)

Althusser **Kapital'i Okumak**'ın İtalyanca baskısında yazdıklarının "hatalı bir eğilim"in etkisinde kaldığını yazacaktır. Bu hatalı eğilimi Althusser 1972 Haziran'ın da yazdığı **Özeleştirici Öğeleri** adlı eserinde şöyle belirtmektedir: "Denemelerimi hiçbir zaman inkâr etmedim: bunu yapmak da gerekmedi. Fakat yayınlanmalarından iki sene sonra 1967'de, Kapital' i Okuma' nın bir İtalyanca basımında (ve diğer yabancı basımlarda da), bu yapıtların hatalı bir eğilimin etkisinde kaldıklarını kabul ettim. Bu yanlışın varlığını belirttim ve ona bir isim verdim: teorizizm." (Althusser, 1991:9) Althusser, bu düşünceleriyle "burjuva ideolojisi"nin tehditlerine karşı Marksizm'in savunusunu yap-

mak istediğini vurgular. Althusser'in amacı Marksizm'in devrimci yeniliğini göstermek ve onun "burjuva ideolojisi" ile uzlaşmaz olduğunu ve bu ideolojiden köklü bir "kopuş" olduğunu göstermektir. Ancak Althusser, Marx'taki işçi sınıfı hareketini "epistemolojik kopuş" a indirmediği için kendisini eleştirmektedir. (1991:10)

2. Epistemolojik Kopuş

Althusser, bu kavramı, Gaston Bachelard'dan "ödünc aldığı" söylemektedir. Bachelard, "tarihsel epitemoloji"nin yaratıcısıdır. Ancak Althusser, bu kavramı bambaşka bir inceleme alanında ortaya koymaktadır. Bachelard bu kavramı bilim tarihinde kullanmıştır. (Balibar, 1991:20-23)

Althusser, Marx'ın tarih bilimi gibi yeni bir bilim kurduğunu ve bunun insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş teorik ve siyasi bir olay olduğunu düşünmektedir. Teorik bir olaydır, çünkü Marx'tan önce "Tarih kitabı" olarak adlandırılan "dinsel", "ahlaki" ve "hukuki" esinli ideolojik görüşler yani tarih felsefeleri vardı. Bu felsefeler toplumlarda ve tarihte olup bitenlerin bir tasarımı verme savındaydılar. Bunlar toplumları ve tarihi yöneten mekanizmaları "bozucu ve yanıltıcı nosyonlar" altında gizlemişlerdi. Marx'ın bilimsel bulgusu siyasi bir olaydır, çünkü bu bulgu, insan tarihinin sınıflı toplumlar tarihi, sınıflar savaşımı tarihi olduğunu göstermiş ve böylelikle "kapitalist sömürü ve egemenlik mekanizmalarını" bozmuştur. (1991:63-64)

Althusser, Marx'ın teorisinin kendisinden önceki teoriler arasında yok edilmez bir ayrılığın bulunduğunu göstermek için ileri sürdüğü "epistemolojik kopuş" kavramını şöyle açıklamaktadır:

Marx'ın tarih felsefesinin eski temel kavramlarını, eski görüşler içinde "bulunmayan", yepyeni çiçeği burnunda kavramlarla değiştirdiğini gösterdik. Tarih felsefelerinin insandan, iktisadi öznen, gereksinimden, gereksinim dizgesinden, uygar toplumdaki yabancılaşmadan, hırsızlıktan, haksızlıktan, tinden, özgürlükten söz ettikleri yerde- hatta "toplum"dan söz ettikleri yerde -Marx üretim biçiminden, üretici güçlerden, üretim ilişkilerinden, toplumsal kurtuluştan, altyapıdan, üstyapıdan, ideolojilerden, sınıflardan, sınıflar savaşımından, vb. söz etmeye koyuldu. Bundan Marksist kavramlar arasında (hatta klasik siyasi-iktisat olgusunda bile) süreklilik ilişkisi bulunmadığı sonucunu çıkardık." (1991:66) Althusser, Marx teorisinin kavramsal içeriklerini bu teori öncesi görüşlerle karşılaştırmış, bu ayrılığa bu "sıçrama"ya "epistemolojik kopuş" adını vermiştir. Althusser, "epistemolojik kopuş"u Marx teorisinin kendisinden önceki görüşlerden bambaşka bir biçimde işlediği açısından da açıklamaktadır. Althusser'e göre, Marksist teorisinin temel kavramlar dizgesi bir "bilim teorisi" şeklinde işlemektedir. Marks teorisinin konusu "sonsuzluğa açık" yeni bilgiler üretmek için durmadan sorular sormaya yöneliktir. "Şöyle diyelim: yeni bilgilerin (sonsuz) fethi için bu ilk doğruyu yenilemeye yetenekli bir doğru gibi." (1991:66)

Althusser, felsefesinin bu en önemli kavramını biraz daha açık kılmaya çalışalım. Marx öncesi teorik eserler, Alman felsefesi yani hukuk ve tarih felsefesi, İngiliz siyasi-iktisadi ve Fransız sosyalizmi gibi başlıklar altında toplandığını belirten Althusser, bu arada geriye dönüşü olmayan bir tarihsel olayın aniden ortaya çıktığını belirtir. Bunu Althusser bir metaforla açıkladığı "Tarih kitabının açılışı" olarak adlandırır. Marx teorisine ile birlikte bir "zemin değişikliği"ne tanık olunmuştur. Şöyle der Althusser:

"...Ve bu zeminde, yeni kavramlar *bilimsel* bir teorinin temellerini uzun bir hazırlık çalışması pahasına atacak veya zorunlu olarak bir bilim, hem de olağanüstü devrimci bir bilim haline gelecek olanın, gelişimine yol açacaktır. Ama bilimlerde bulguladıklarımıza bağlı bir teoridir, çünkü *nesnel bilgiler* üretmektedir. Ve nitekim, bu yeni zemin üzerinde, somut tarihin gerçek sorunlarını, bilimsel problemler halinde, tek tek ele almak ve bunlarla ispatlanmış, yani siyasal ve bilimsel pratik tarafından *teyid* edilebilen ve belirli düzeltmelere açık, kuramsal sonuçlara varmak (Marx'ın *Kapital*'de yaptığı) ilk kez mümkün olur." (1991:14-15)

"Epistemolojik kopuş"u, "burjuva ideolojisi"nden kopuş olduğunu hisseden Althusser, bunu "bilim" ve "ideoloji" arasındaki uzlaşmazlığa indirgemesinin hatalı olduğunu vurgulamaktadır. "Bu da tarihsel materyalizmin Marksist bilimin *modalitesinin* tanıtılmasını kötü etkiledi ve kötü sonuçlara sebebiyet verdi: özellikle de *Kapital*'i *Okuma*'da.

Teorist eğilimim dolaylı alt ürünü olan yapısalcılık denilen minik köpek hiç şüphesiz bu fırsattan yararlanarak bacaklarımızın arasından tüdü." (1991:31-32)

Yapısalcılığı "minik bir köpek"e benzeten Althusser'in bu felsefe hakkındaki görüşlerine de kısaca yer verelim.

1965 baharında yazdığı *Kapital*'i *Okuma* adlı eserinin bazı sayfalarında Althusser kendisine hakim olamadığını ve yapısalcı terminolojiyle "flört" ettiğini belirtiyor. "Halbuki denemelerimizde düşündürebilecek belli bazı belirtiler de bulunuyordu. Örneğin yapısalcılığın nasıl olup da "son kertede belirlenim", "tabi kılma/tabî olma", "üst belirlenim" gibi kategorileri bu kadar kolaylıkla yuttuğunu ve hazmettiğini hep kendi kendime sormuşumdur. Her neyse: bariz sudan sebeplerden, bizim "yapısalcı" olduğumuza dair ferman çıkartıldı ve bütün ülkelerin ve partilerin büyük sosyal demokrat ailesi, bizi tantanalı bir şekilde, "yapısalcılık" tabutunda toprağa verdi..." (1991:34)

Althusser yapısalcı olmadığını vurgulayarak yapısalcılığın "sınırları çok kötü belirlenmiş", "temaları dağınık ve kararsız" olduğunu düşünmektedir. (1991:36)

"Genç Marx"ın düşünce "evrim"inin çeşitli yönlerini ileri sürdüğü yapıtında Althusser, Marx'ın birbirine bağlı olarak düşünce konusunu şöyle değiştirdiğini söyler: "Genç Marx"ın birbirine bağlı olarak düşünce konusunu değiştirdiğini (genel çizgilerle hukuktan devlete, sonra da siyasi-iktisada geçer) felsefi konumunu değiştirdiğini (Hegel'den Feuerbach'a sonra da devrimci bir materyalizme geçer) ve siyasi konumunu değiştirdiğini (radikal burjuva liberalizmden küçük burjuva hümanizmine, sonra da komünizme geçer) görüyoruz. Zaman içindeki öncelik ve sonralıklarında bile bu değişiklikler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır." (1991:71)

Althusser felsefesinin en temel düşüncelerini bulduğumuz yapıta gelmiş bulunuyoruz: "**John Lewis'e Cevap**" Lewis, İngiliz Komünist Partisi'nin üyesidir ve bu partinin yayın organını olan "Marxism Today"de Althusser için bir yazı yazar: " Tarihi yapan insandır. İnsan tarihi aşarak tarih yapar. İnsan ancak yaptığını bilir. Althusser'in epistemolojik kopuş üstüne tezi katıksız bir uydurmadır. Marx her zaman, baştan sona, hümanist ve Hegelci olmuştur. İnsana, yabancılaşmaya ve inkârın inkârına inanmıştır." (Althusser, 1987:XV) Althusser, Lewis'e uzun bir cevap vererek, Lewis'in idealizminin karşısına Marksizm-Leninizmin tarih, sınıflar mücadelesi ve felsefe üstüne maddeci tezlerini diker, bunlardan teorik sonuçlar çıkarır. Genç Marx'tan söz ettiği tarih olan 1960'dan bu yana on iki yıl geçmiştir. Lewis, Althusser'i Marx felsefesini ve Marx

düşüncesinin oluşum hikayesini bilmemekle suçlamaktadır. Uzun bir aradan sonra Althusser açıklama fırsatı bulmuştur.

Althusser ilkin Lewis'in Marx felsefesine ilişkin olarak söylediği üç temel "Tez"i belirler:

"Tez numara 1: Tarihi yapan insandır." "Tez numara 2: İnsan, tarihi, yapılmış olan tarihi yeniden yaparak, yapılmış olan tarihi 'inkârın inkârı' ile 'aşarak' yapar." "Tez numara 3: İnsan ne yaptı ise yalnız onu bilir." (1987:8-9)

Lewis'in 1. tezine ilişkin olarak verdiği örnek "devrim"dir. "Devrimi yapan insandır." (1987:8) Lewis ikinci tezinin doğrulamasını ve örneğini şöyle belirtir: "Tarihi yapan insan olduğuna göre, insan, tarih yapmak için, daha önce yapmış olduğu tarihi dönüştürmek zorundadır (madem ki tarihi yapan insandır); yapılmış olanı dönüştürmek, onu aşmaktır; bu da varolanın inkârı demektir ve madem ki varolan, insanın yapmış olduğu tarihtir, bu zaten inkâr edilmiş olan tarihin inkârıdır. Şu halde tarih yapmak inkârının inkârının inkârını inkâr etmektir, ta sonsuza kadar." (1987:9) Lewis'in bu tezin doğrulamasına ilişkin verdiği örnek "devrim"dir. "Devrim yapmak için insan, aslında kendinden önceki tarihin inkârı olan varolan tarihi aşar (inkâr eder)" (1987:9) Lewis'in üç numaralı teze ilişkin doğrulaması ve verdiği örnek yoktur.

Althusser Lewis'in Marx teorisine ilişkin ileri sürdüğü örneklerle karşılık Marsizm-Leninizm'in tezlerini ileri sürer. Bu tezler şunlardır: "Tez no. 1: Tarihi yapan kitlelerdir" "Tez no. 2: Sınıf kavgası tarihin motorudur" "Tez no. 3: Yalnız varolan bilinir" (1987:14-21)

Tarihi yapan bu "kitleler" nedir? Sınıflı bir toplumda sömürülen kitleler, egemen olan sınıflara karşı birleşen ve sömürülen sınıfın çevresinde toplanan toplumsal sınıflardır. "Kitle", "aydın kesimin aristokratları ya da faşizmin ideologları değil, büyük ölçüde üretim içinde sömürülen, kendilerini birleştirip burjuva devlete karşı eyleme geçirme yeteneğine sahip tek sınıfın, proletaryanın çevresinde toplanan, sömürülen sınıflar, katlar ve kategorilerin bütünüdür." (1987:15)

Marxizm-Leninizm'in ikinci tezi olan "sınıf kavgası tarihin motorudur" görüşü ile sınıf kavgası bu tezinin belirleyicisi durumundadır. "Sınıf" ve "sınıf kavgası" birbirlerinden ayrılamayan iki kavramdır. Reformistler ve devrimcilerin bu iki kavrama yaklaşımlarının farklı olduğunu düşünen Althusser bunu bir "rugby" oyunu örneği ile açıklar: "Diyelim ki karşımızda iki sınıf var. Reformistlere göre sınıf kavgasından önce sınıflar vardır, iki rugby takımına benziyor biraz, maç daha başlamamış, iki takım da kendi yerinde duruyor. Her sınıf kendi kampında, kendi öz varlık koşulları içinde yaşıyor: Bir sınıf öbürünü sömürebilir ama bu henüz sınıf kavgası değildir. Bir gün iki sınıf karşı karşıya gelip çatışıyor ve işte o zaman sınıf kavgası başlıyor. Birbirlerine giriyorlar, savaş kızışıyor ve sonunda sömürülen sınıf öbürünü alt ediyor: Devrim ya da kendisi alt oluyor: Karşı devrim. Bunu istediğiniz kadar evirip çevirin, hep aynı fikre varacaksınız: Sınıflar, sınıf kavgasından önce, sınıf kavgasından bağımsız olarak vardılar, sınıf kavgası sonradan gelir." (1987:17) Devrimcilere göre ise bu durumun tam tersidir. Sınıflar sınıf kavgasından ayrı ele alınamazlar. Buradan da "sınıfların varlığı ile sınıf kavgası bir ve aynı şey" olduğu sonucunu çıkaran Althusser, sınıfların varlığını anlamak için sınıf kavgasından yola çıkmaktadır. Böyle olunca da birinci tez ("tarihi yapan kitlelerdir") ikinci tezin buyruğuna verilmiş olmaktadır. "Bu demektir ki kitlelerin devrimci gücü ancak sınıf kavgası yaptığı zaman bir güç olur." "Sınıf kavgasının önceliği kesindir." (1987:18)

Sınıf kavgasının hangi alanda olduğu ve neye bağlı olduğunun belirlenmesi gerekir. Althusser bunun cevabını "üretim tarzı" ve "verili bir sınıflı toplumdaki sömürüye bağlı" olarak verir. Sınıf kavgasının "*maddi temeline*" bakmak gerektiğini düşünen Althusser, bunun "son kertede, üretim ilişkileri ile üretici güçlerin, somut bir tarihi toplumsal formasyon içinde, belli bir üretim tarzının üretim ilişkileri içindeki birliğidir. Bu maddilik hem sınıf kavgasının "temeli" (*Basis:Marx*) hem de maddi varoluşudur, çünkü sömürü bu üretim içinde yer alır ve sınıf karşıtlığının, sınıf kavgasının temeli, sömürünün bu maddi koşulları içerisindedir." (1987:18) Althusser, bu açıklamalarla tarihin öznesi sorununun cevaplandığını düşünmektedir. Ona göre insan tarihin öznesi değildir. Marksizm'de insandan değil "ekonomik olarak verilmiş toplumsal dönemden" yola çıkılmaktadır. Marx'ın "toplumun bireylerden kurulmadığı" düşüncesini alan Althusser'e göre, "toplum bir bireyler bileşimi, toplamı değildir; onu oluşturan bireylerin içinde yaşadıkları, çalıştıkları ve savaştıkları toplumsal ilişkilerin sistemidir." (1987:20)

Althusser son olarak Lewis'in üçüncü tezini de eleştirir. Bu teze karşılık öne sürdüğü fikir Marksizm-Leninizm'in temel tezi olan "yalnız varolan bilinir" tezidir. Bu tez, bu teorinin aynı zamanda "varoluş", "maddilik", "nesnellik" tezidir ve maddiliğin "öz-nellikten" önce geldiğini ve ondan bağımsız olduğunu açıklamaktadır. Varlığın düşünceden önce geldiğini açıklayan bir tezdur. (1987:21-22) "Tarihin motoru" nun bilinçte olmadığını düşünen Althusser bunun felsefede de böyle olduğunu düşünür. Bu görüşten Althusser'in felsefeye ilişkin tanımı çıkmaktadır: "Felsefe, son kertede, teorideki sınıf kavgasıdır." (1987:26)

Althusser, Lewis'in tezlerinden iki temel sonuç olan "bilimsel ve siyasal sonuçlar" çıkaracaktır. Althusser, bilimsel sonuçlar açısından Jean-Paul Sartre'da eleştirir. "tarihi yapan insandır" tezinden ne Lewis ne de Sartre tarih bilimi için bir şey çıkar-mamıştır. Bu tez, "ekonomi, sınıf kavgası, devlet, proletarya, ideolojiler" üzerine bilimsel bilgiler edinilmesine imkân vermemiş ve varolan bilimsel bilginin gelişimini kösteklemiştir. (1987:27) Siyasal sonuçları açısından da bu tezin olumsuz sonuçlar doğurduğunu düşünen Althusser, bu tezin "kitlelerden değil insandan, sınıftan ve sınıf kavgasından değil insandan söz edilmesinin *çıkarı olanların* işine yarayacağını" düşünmektedir. Çünkü bu tezde, kapitalist, küçük burjuva, proleter ayrımı yapılmamaktadır. (1987:30) Tarihin öznesinin insan olmadığı temellendirmesini Althusser, yapıtının "Öznesiz ve Ereksiz Süreç" adlı bölümde de ele alacaktır.

3. Öznesiz ve Ereksiz Süreç

Althusser kendisine yapılacak itirazı kendisi dile getirir: "İyi ama, kitleler ve sınıflarda sonunda insanlardan oluşuyorlar!" (1987:73) Aynı itiraz Marx'ın bir sözünden de hareketle yapılabileceğini düşünür: "İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar..." (1987:73) Fakat bu karşı çıkışlar yersizdir Althusser'e göre. Onun cevabı şöyledir: "Somut insanlar, tarih içinde, zorunlu olarak, öznedirler, çünkü tarih içinde öznel olarak hareket ederler. Ama tarihin öznesi yoktur. Daha da ileri gideceğim: insanlar, tarihin özneli değildirler." (1987:74) Althusser'e göre, eyleyici öznel "tarih içinde, yalnızca üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin belirlenimi ve biçimleri içerisinde" hareket etmektedirler.

Bu görüşleri ile Althusser, “idealist burjuva” ve “küçük burjuva” ile Marksizm arasına bir sınır çizdiğini düşünmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Althusser'in son ifadelerini aktaralım: “Tarih bir öznesiz ve ereksiz süreçtir, içinde insanların toplumsal ilişkilerin belirlenimi altında özne olarak hareket ettikleri verili durumlar, sınıf kavgasının ürünüdürler. Demek ki, tarihin, terimin felsefedeki anlamında bir öznesi yoktur, bir motoru vardır: O motor sınıf kavgasıdır.” (1987:79-80)

Althusser felsefesine ilişkin üzerinde duracağımız son kavram “İdeoloji”dir. Althusser, bu kavramla ilgili görüşlerini, devletin ideolojik aygıtları ile olan ilgisinde ele alır.

4. İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları

Althusser, “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları” adlı yapıtında Marx'ın “üretim koşulları”na ilişkin söylediklerini ele alır. Ona göre, üretimin koşulu üretim koşullarının yeniden üretimidir. Althusser, Marx'ın, bir toplumun üretimde bulunurken, üretim koşullarını yeniden üretmezse, “hayatını bir yıl bile sürdüremeyeceğini bir çocuğun bile bileceği” düşüncesinden hareket eder. Üretimin maddi koşullarının yeniden üretimi, “üretici güçler” ve “üretim ilişkileri” ile ilgilidir. “Üretici güçler”, “üretim araçları” ve “emek gücünün yeniden üretimi” olarak ikiye ayrılmaktadır. (Althusser, 2000:17-24) Althusser, yapıtında üretim ilişkilerinin yeniden üretimi üzerinde geniş olarak durur. Çünkü bu konu Marksist üretim tarzının “belirleyici” sorunudur. Althusser, bu “belirleyici” olan sorunu, “altyapı ve üstyapı”, “devlet” ve “devletin ideolojik aygıtları” ile olan ilgisinde ortaya koyar.

Marx, her toplum yapısını belirleyen iki “düzey”in olduğunu düşünür. “Altyapı ve üstyapı”. Bu yapıyı Althusser bir bina örneği ile açıklar: “Herkes tüm toplumların yapısının üzerine üstyapının iki katının yükseldiği bir temeli (altyapı) olan bir bina olarak tasarlanmasının kolay bir mecaz, mekâna ilişkin bir mecaz olduğunu kolaylıkla kabul edebilir: Bu bir topiktir. Her mecaz gibi bu mecaz da, bir şeyi gösterir, bir şeyle ilgili bir fikir verir. Neyi? Şunu: Temele dayanmasalardı üstkatların tek başlarına havada duramayacaklarını.” (2000:25) Althusser “altyapı”nın ekonomik temel, üst yapının da iki “düzey” olan hukuk, devlet ve ideoloji olduğunu vurgular. Bina mecazında olduğu gibi ekonomik temel “son kerte” belirleyicidir. Ekonomik temel, “son kerte”de katları (üstyapıyı) belirlemektedir. Althusser, bu mecazi yadsımaz, ama üstyapının doğasını “yeni den üretimden kalkarak” düşünmek istemektedir. Yani devlet, hukuk ve ideoloji Althusser'in araştırma konusu olacaktır artık.

5. Devlet

Marksizme göre devlet, bir “baskı aracı”dır. Devlet, “Yönetici sınıfların (19. yüzyılda burjuva ve büyük toprak sahipleri sınıfı) artı değerini zorla elde edilmesi sürecine (yani kapitalist sömürüye) boyun eğmesi için, işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güven altına almalarını sağlayan bir baskı makinesidir.” (2000:27)

Devlet, Marksizm'de “devlet aygıtı” olarak da adlandırılır. “Devlet aygıtı”, “burjuvazi”nin “proletarya”ya karşı yürüttüğü yönetici sınıfların hizmetinde baskı aracıdır. Bu terimden ne anlaşıldığını Althusser şöyle belirtir: “Hukuki pratiğin gereklerine

ilişkin olarak zorunluluğunu ve varlığını tanıdığımız özelleşmiş aygıt, yani yalnızca polis, mahkemeler, hapisaneler değil, fakat aynı zamanda polis ve uzmanlaşmış yardımcı birlikleri "olaylarla başa çıkamadıklarında" son kertede ek bir baskı gücü olarak doğrudan doğruya müdahale eden ordu ve bütünün üzerinde, devlet başkanı, hükümet ve yönetim." (2000:27)

Althusser, "devlet aygıtı" ile "devlet iktidarı" nı birbirlerinden ayırır. Çünkü proletaryanın amacı da, "burjuvazi" nin devlet aygıtını yıkmak için devlet iktidarını ele geçirmektir. (2000:31) Althusser bu ayrımı yaptıktan sonra kendi kavramı olan bir kavramında ayrımını yapar: "Devletin ideolojik aygıtları"

Devletin ideolojik aygıtları devletin (baskı) aygıtıyla aynı şey değildir. Hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapisaneler devletin baskı aygıtlarıdır. "Baskı" kelimesi devlet aygıtının "zor kullandığını" belirten bir kelimedir. Althusser, devletin ideolojik aygıtları olarak şunları belirtiyor: Din (değişik kiliseler sistemi), öğretim (özel ve devlet okulları), aile, hukuk, siyasal sistem (partiler), sendika, haberleşme (basın, radyo-televizyon), kültür (edebiyat, güzel sanatlar, spor). (2000:33-34)

Althusser, devletin ideolojik aygıtları ile devletin baskı aygıtlarını birbirinden ayırıyor. Devletin baskı aygıtı tek, devletin ideolojik aygıtları ise çoktur. Diğer ayrım, devletin baskı aygıtının tümüyle kamu alanında yer almasına karşın devletin ideolojik aygıtlarının en büyük bölümünün özel alanda bulunmasıdır. Althusser, bu iki kavramı birbirinden ayıran asıl fark devletin baskı aygıtı "zor kullanarak" işlemesi, devletin ideolojik aygıtlarının ise "ideoloji kullanarak" işlemesidir. Devletin baskı aygıtında "fizik baskı dahil" baskıya öncelik verilirken, ideoloji ikincil bir işleve sahiptir. Devletin ideolojik aygıtlarında ise, ideolojiye öncelik verilirken, baskı ikincil bir işleve sahiptir. (2000:34-35)

Althusser, devletin ideolojik aygıtları her ne kadar çeşitlilik gösterse de "yönetici ideolojinin altında" "yönetici sınıfın ideolojisi altında" bir "birliğe" sahip olduğunu düşünür. Devlet aygıtı iki gövdeyi kapsamıştır: Devletin baskı aygıtını temsil eden kurumlar gövdesi ve devletin ideolojik aygıtlarını temsil eden kurumlar gövdesi. Althusser, bu incelemelerini yaptıktan sonra yapının başlangıcında irdelediği probleme döner. "Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi" ne.

Althusser'e göre, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi altyapı ve üstyapı olarak belirlendiği topikte, hukuki-siyasal ve ideolojik üst yapı yoluyla sağlanmaktadır. Yani, bir yandan devletin ideolojik aygıtlarında öbür yandan devletin baskı aygıtlarında. (2000:38)

Althusser, kendi tezini artık ileri sürer: "Olgun kapitalist formasyonlarda eski egemen devletin ideolojik aygıtlarına karşı şiddetli bir siyasal ve ideolojik sınıf mücadelesinin sonunda egemen duruma getirilmiş devletin ideolojik aygıtlarının, *öğretimsel ideolojik aygıt* olduğu düşüncesindeyiz." (2000:41-42) Althusser, neden egemen devletin ideolojik aygıtı olarak öğretimi yani okulu düşünmektedir? Anaokulundan başlayarak yıllar boyunca, çocuk "etkilere en açık" olduğu çağda egemen ideoloji ile kaplanmış becerileri ve katıksız egemen ideolojiyi alır. "On altı" yaşta sonra öğrenim görebilecek gençler yoluna devam eder. Bir süre sonra, "küçük ve orta teknisyenler", "beyaz yakalı işçiler", "küçük ve orta devlet memurları", "her türlü küçük burjuva" tabakaları oluşur. Sonunda, "sömürü görevlileri", "baskı görevlileri" ve "ideologlar" sağlanmış olur.

Althusser, bütün bu belirlenimleri yaptıktan sonra "ideoloji" üstüne düşüncelerini ileri sürecektir.

6. İdeoloji

Marx'a göre ideoloji, "bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler, tasarımlar sistemidir." (2000:47)

Althusser, ideolojinin Marx'ın **Alman İdeolojisi** adlı yapıtında işlendiğini düşünür. Bu yapıtta işlenen düşünce "ideolojinin tarihi olmadığı"dır. Alman İdeolojisi'nde Marx, ideolojiden "katıksız yanılısama", "katıksız rüya", "hiçlik" olarak söz eder. Althusser ise, ideolojilerin kendilerine özgü tarihi olduğunu ama genel olarak ideolojinin tarihi olmamasını olumsuz bir anlamda, "pozitif bir anlamda" düşünmektedir. İki tez savunuyor Althusser. Birincisi, ideolojinin hayali olarak tasarlanmış nesne ile ilgisi diğeri ise ideolojinin maddiliği ile olan ilgisi. Bu iki tezi Althusser'in nasıl temellendirdiğine bakalım.

"Tez 1: İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerini temsil eder." (2000:51) Althusser'e göre, dini, ahlaki, hukuki ve siyasal ideoloji aynı zamanda birer "dünya görüşü"dür. Bu dünya görüşleri bir taraftan gerçekliğe tekabül etmezken bir taraftan da gerçekliğe "imâ yollu" değindikleri de kabul edilmektedir. Ancak Althusser, ideolojide gerçek dünyanın hayali olarak tasarlandığı görüşündedir. (2000:53-54)

"Tez 2: İdeolojinin varoluşu maddidir." (2000:55) Althusser, "fikirlerin" ve "tasarımların" manevi değil maddi olduğu görüşündedir. Bir ideoloji hem bir aygıtta hem de aygıtın pratiğinde varolmaktadır. Ancak bu maddi varoluşu bir taşın maddi varoluşu gibi düşünmemek gerekir. Althusser, ideoloji hakkında yaptığı bu kısa açıklamadan sonra ideoloji içinde yaşayan "birey"de neler olup bittiğine bakacaktır. Ona göre, "birey" kendi bilinci ile özgürce seçtiği fikirlerin "bağımlı olduğu" ideolojik aygıtın kimi düzenlenmiş pratiklerine katılmaktadır. "Tanrı'ya inanıyorsa, ayini izlemek için kiliseye gider, diz çöker dua eder, günah çıkartır, cezasını çeker ve doğal olarak pişman olur. (...)Adaletle inanıyorsa, tartışmaksızın hukuk kurallarına uyacak ve hatta kurallar çiğnendiğinde başkaldırabilecek, dilekçe imzalayabilecek, bir gösteriye katılabilecek." (2000:57) Althusser'in bu ifadeleri bir insanın fikirlerinin eylemlerinde varolduğunu ya da varolması gerektiğini açıklıyor. İdeoloji eylemlerle olan ilgisi böylece kurulmuş oluyor. Althusser, ideolojiyi "özne" ile olan ilgisinde de ortaya koyacaktır.

7. İdeoloji ve Özne ilişkisi

Althusser, "somut özneler" için ideolojinin varolduğunu ve ideolojinin gerçekleşmesinin ancak özne aracılığı ile mümkün olduğunu düşünmektedir. Özne, ideolojinin "kurucu kategorisi"dir. (2000:60) Her ideoloji "somut bireyleri somut özneler" olarak adlandırmakta ve çağırılmaktadır. Bu bir ayırımı dile getirmektedir. Somut birey ve somut özne ayırımı. Bireyleri somut öznelere dönüştürülen "hey, siz oradaki" türünden bir çağırma örnek olarak verilebilir. Çağrılan birey arkasını döner. Bu dönme ile birey özne olur. Çünkü, çağırma kendisine yapılmıştır ve çağrılan "gerçekten kendisini" tanımıştır. Althusser, ideolojinin varoluşu ile bireylerin özneler olarak çağrılmalarının "bir ve

aynı" olduğunu düşünmektedir. (2000:64) İdeolojinin dışında buradaki örnekte sokakta geçtiği sanılan şeyler gerçekte ideolojinin içinde geçmektedir.

Althusser, özne için, "özgür bir öznellik", "hareketlerinin yaratıcısı ve sorumlusu olan bir inisiyatif merkezi", "daha yüksek bir otoriteye boyun eğmiş" der. Öznenin emirlerine özgürce uyan öznenin öznelere verdiği güvencenin mekanizmasında söz konusu olan nedir? biçimindeki soruyu Althusser, "tanınmayan" bir gerçeklik olan üretim ilişkilerinin ve ondan türeyen ilişkilerin yeniden üretimi olduğu şeklinde verecektir. (2000:72-73)

8. Sınıf Mücadelesi

Althusser'e göre, Marx teorik ve siyasi sonuçları önemli olan bir fikri dile getirmiştir: "Sınıf mücadelesi" fikrini. "Sınıf mücadelesi" Marksist felsefe ve bilimde "son sözü" söyleyen halkadır. Marksist-Leninist felsefe teoride proletaryanın bakış açısını göstermektedir. Marx'ın ana kitabı **Kapital**'de Marksist bilimin temel ilkelerini kapsayan bir kitaptır. Ancak bu kitabı okumayı bilmek gereklidir. Çünkü **Kapital**'i anlamının "tümüyle burjuva" olabilen bir yanı vardır. Althusser'e göre, **Kapital**, şu biçimde okunmalıdır: "Kapitalist üretim tarzının *ekonomi politisinin* bir teorisi. Altyapıdan işe başlanacak, iş-süreci işlenecek, üretici güçler ve üretim ilişkileri birbirinden ayrılacak, meta, para, artı değer, ücret, yeniden-üretim, rant, kâr, faiz, kâr oranının düşme eğilimi, vb. vb. analiz edilecek. Kısacası **Kapital**'de iktisadın (kapitalist) yasaları bulunacak. Ve ekonomik mekanizmaların bu analizi bitirildiğinde küçük bir ek getirilecek: Toplumsal sınıflar, sınıf mücadelesi." (2000:78) Althusser, toplumsal sınıfların **Kapital**'in sonunda değil, başından sonuna kadar **Kapital**'in içinde olduğu görüşündedir. Ona göre, sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesi aynı şeydir. Marx, bir yandan üretim faaliyetini öbür yandan toplumsal sınıfları, siyasi mücadeleleri ayıran burjuva yanılmasını ileri sürmüştür: "Katıksız ekonomik üretim yoktur, katıksız dolaşım yoktur, katıksız dağılım yoktur. Bu ekonomik olguların tümü, son kertede, yan, görüntüler biçiminde sınıf ilişkileri ve uzlaşmaz sınıf ilişkileri, yani sınıf mücadelesi ilişkileri olan *toplumsal ilişkilerin varlığında* gerçekleşen süreçlerdir." (2000:79) Üretim ilişkileri ile sınıfların varlığı ve sınıfların mücadelesini birlikte düşünmek gerekir. Althusser, bir burjuva iktisatçısının **Kapital**'i okuduğunda gördüğü şeyin, "basit bir teknik iş-süreci" olduğunu ifade ederek bu tarz görmenin yanlış bir yorum olduğu düşüncesindedir.

Kapital'de neyin görülmesi gerektiğine ilişkin Althusser'in açıklaması şöyledir:

"Üretici güçler, üretim sürecinde, sömürü ilişkileri olan, üretim ilişkilerinin *egemenliği* altında işletilirler. İşçiler varsa, onlar ücretlidirler, yani sömürülenlerdir; eğer yalnızca emek-güçlerine sahip olan ve onu (açlık nedeniyle: Lenin) satmak zorunda olan ücretliler varsa, demek ki üretim araçlarına sahip olan ve emek gücünü sömürmek, ondan artı değer kazanmak için emek-gücünü satın alan kapitalistler vardır. Uzlaşmaz sınıfların varlığı demek ki üretimin kendinde, üretimin kendi yüreğinde yer alıyor: Üretim ilişkilerinde." (2000:80)

Althusser'in Marx felsefesi yorumu, değişik çevrelerde farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur. (James, 1997:211)

KAYNAKÇA

- Althusser, Louis, (1987), *John Lewis'e Cevap* (çev) Müntekin Ökmen, Ankara: V Yayınları.
- ___, (1991), *Özeleştirici Öğeleri* (çev) Levent Targu, İstanbul: Belge Yayınları.
- ___, (1995), *Kapitali Okumak* (çev) Celal A. Kanat, İstanbul: Belge Yayınları.
- ___, (2000), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev) Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ___, (2002), *Marx İçin* (çev) Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları.
- ___, (2003), *Felsefe ve Bilimadamlarının Kendiliğinden Felsefesi* (çev) Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Balibar, Etienne, (1991), *Althusser İçin Yazılar* (çev) Hülya Tufan, İstanbul: İletişim Yay.
- ___, (1996), *Marx'ın Felsefesi* (çev) Ömer Laçiner, İstanbul: Birikim Yayınları.
- James, Susan, (1997), "Louis Althusser", *Çağdaş Temel Kuramlar* (çev) Ahmet Demirhan, Ankara Vadi Yayınları. S.192-212.